

CONSIDERAȚII PRIVIND VOCABULARUL POLITIC AL ROMÂNILOR DIN IMPERIUL HABSBURGIC: RECEPTAREA LIBERALISMULUI ȘI CONSERVATORISMULUI (1838-1914)

În secolul al XIX-lea cultura și societatea românească au trecut printr-un radical proces de modernizare, ceea ce a presupus familiarizarea cu noi curente și ideologii politice, atât la nivel teoretic, cât și practic, prin asumarea unei identități politice și aplicarea unor măsuri specifice acesteia. În studiul de față ne vom opri asupra modului în care liberalismul și conservatorismul¹ au fost receptate de românii din Imperiul Habsburgic având ca interval cronologic apariția presei politice în limba română (1838) și debutul Primului Război Mondial. Ne propunem astfel să analizăm ce se înțelegea în epocă prin „liberalism” și „conservatorism”, cum era văzută relația dintre aceste ideologii și în ce măsură au fost ele asumate de membrii *intelligentsiei* românești.

Cercetarea noastră se axează pe cultura politică a românilor din Transilvania și Ungaria², pe care o definim ca un sistem de idei, norme și obiecte care privesc rolul activității politice și, mai ales, importanța acesteia pentru coeziunea socială. Acest concept înglobează și ideile politice, respectiv credințele, atitudinile, valorile sau opiniile³ pe care le-au împărtășit românii supuși ai Coroanei Habsburgice asupra politicii. Vocabularul politic al acestora s-a îmbogățit semnificativ în cursul secolului al XIX-lea, odată cu difuzarea și acceptarea ideilor politice din Europa Occidentală. O mare parte din cuvintele folosite pentru a desemna concepte din acest domeniu a fost preluat din limba

¹ Am optat în studiul de față pentru definirea liberalismului și conservatorismului ca ideologii, considerând că ideologia este un sistem ierarhizat de opinii și „un mod universalist de a interpreta realitatea, din care derivă interpretarea realității politice”. A se vedea Alina Mungiu-Pippidi, coord., *Doctrină politică: concepte universale și realități românești*, Iași, Polirom - Societatea Academică din România, 1998, p. 9.

² Acest subiect a mai fost tratat, dintr-o perspectivă diferită, în Vlad Popovici, *O perspectivă asupra culturii politice a românilor din Transilvania și Ungaria (1848-1918)*, în Liviu Papuc, coord., *Românii din afara granițelor țării. Perspective culturale europene Iași - Alba Iulia - Bor - Vidin*, Iași, StudIS, 2014, p. 161-170. A se vedea, de asemenea, pentru relația românilor cu liberalismul, Keith Hitchins, *Intelectualii români în Transilvania: conștiința națională și cea apuseană (1830-1848)*, în Idem, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987, p. 102-105.

³ Georgeta Ghebreă, *Metamorfoze sociale ale puterii*, București, Renaissance, 2007, p. 142.

franceză⁴, pe care românii din Principate o cunoșteau foarte bine, dar care era cunoscută de asemenea de unii ardeleni, precum Timotei Cipariu, George Barițiu, Ioan Maiorescu etc⁵. Cultura politică a românilor din Imperiul Habsburgic s-a dezvoltat prin lecturi și peregrinări academice, ca efect al procesului de teoretizare a națiunii susținut de generația pașoptistă⁶. Membrii *intelligentsiei* românești au luat contact cu aceste noi concepte, iar liderii de opinie au încercat uneori să le definească în scop didactic, pentru a fi mai bine înțeleși de publicul mai larg, căruia îi erau destinate publicațiile românești.

În paginile care urmează vom prezenta mai întâi definițiile liberalismului și conservatorismului formulate în epocă, urmând ca apoi să analizăm contextele în care aceste concepte au fost folosite. Chiar și în prezent, definirea termenilor de mai sus reprezintă un proces intelectual dificil. Mulți specialiști sunt astăzi de acord că liberalismul nu are o esență unică, ci este supus schimbării, în funcție de epocile istorice și de culturile în care s-a manifestat⁷. Este o ideologie bazată pe individualism (reprezentând primatul moral al indivizilor în fața revendicărilor unei colectivități), egalitarism (același statut juridic pentru toți), universalism (ideea conform căreia specia umană e unitară din punct de vedere moral) și meliorism (principiul conform căruia instituțiile sociale pot fi îmbunătățite)⁸. Liberalismul poate fi definit prin cinci principii fundamentale: refuzul absolutismului, apărarea libertății, pluralismul politic, suveranitatea poporului (idee devenită democratică abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea) și apărarea guvernării reprezentative⁹. Această ideologie s-a dezvoltat în Europa în prima jumătate a secolului al XIX-lea ca reacție la absolutismul specific Vechiului Regim, la iacobinismul revoluționar perceput ca absolutism democratic și la despotismul napoleonian. Istoricul francez Nicolas Roussellier a considerat că

⁴ Keith Hitchins, *Liberalismul românesc (1821-1866)*, în Victor Neumann, Armin Heinen, *Istoria României prin concepte: perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Polirom, 2010, p. 141. A se vedea și Klaus Bochmann, *Der politisch-soziale Wortschatz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, Akademie Verlag, 1979.

⁵ George Em. Marica, coord., *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, București, Editura Politică, 1968, p. 14.

⁶ Popovici, *O perspectivă*, p. 162.

⁷ Politologul Aurelian Crăiuțu a propus chiar recunoașterea unei familii de liberalisme. A se vedea Aurelian Crăiuțu, *A fi sau a nu fi liberal*, în Mungiu-Pippidi, *Doctrine*, p. 18.

⁸ John Gray, *Liberalismul*, București, Du Style, 1998, p. 23-24.

⁹ Olivier Nay, *Istoria ideilor politice*, Iași, Polirom, 2008, p. 247-248.

după anul 1815 trei curente liberale s-au constituit în Europa, în Franța, Anglia și statele germane, fără a putea însă vorbi de caracteristici naționale¹⁰.

Definirea ideologiei conservatoare reprezintă un proces dificil, întrucât conservatorismul reprezintă o tendință către valorile tradiționale, care sunt la rândul lor instabile. Conservatorii consideră că există o ordine naturală a lucrurilor, dată de acumulările lente, care trebuie păstrată¹¹. Atașamentul față de trecut nu este lipsit de discernământ, iar progresul nu este văzut automat într-o lumină negativă. Un element important, specific conservatorilor, este opoziția față de politica bazată pe principii despre care se spune că oferă garantat soluții și preferința pentru rezolvarea problemelor pe baza datelor particulare și caracteristicilor lor specifice. Conservatorismul presupune înțelegerea, în orice context, a ceea ce se poate și a ceea ce nu se poate face, fiind o ideologie dedicată combaterii „plăsmuirilor nefondate”¹².

Este important de precizat că cele două concepte au fost folosite de românii ardeleni în presă cu mult înainte ca ideologiile respective să fie definite în mod corespunzător. O primă și sumară definiție a conceptului „liberal” o întâlnim în *Dictionariul rumânesc, lateinesc și unguresc*, elaborat de episcopul greco-catolic Ioan Bob în anul 1822, unde termenul românesc „liberale” este tradus în latină prin „Liberalia”, iar în limba maghiară prin „Backus innepi”¹³, ceea ce s-ar traduce astăzi ca „festinul lui Bachus”¹⁴. Liberalia era, în antichitate, sărbătoarea lui Liber Pater, care avea loc în data de 17 martie. Este greu de spus dacă această traducere poate avea un caracter politic, însă este cert că orientarea episcopului Bob și a autorităților era, în acei ani, foarte ostilă moștenirii Revoluției Franceze. Așa s-ar putea explica de ce termenul „liberal” a fost asociat unei sărbători păgâne. Dicționarul din 1822 nu conține referiri la cuvântul „conservator” sau la conservatorism.

Primele definiții cuprinzătoare ale liberalismului și conservatorismului se leagă de importanta activitate publicistică a lui George Barițiu, fondatorul presei politice românești din Transilvania. Termenii „liberaliști” și „conservativi” (variantele din epocă a termenului „conservator”) au apărut în *Gazeta de Transilvania* în anul

¹⁰ Nicolas Roussellier, *Europa liberalilor*, Iași, Institutul European, 2001, p. 18-23.

¹¹ Nay, *Istoria*, p. 390-392.

¹² Adrian Paul Iliescu, *Conservatorismul*, în Mungiu-Pippidi, *Doctrine*, p. 74-78.

¹³ Ioan Bobb, *Dictionariu rumânesc, lateinesc și unguresc*, tom I (A-L), Clus, Tipografia Collegiumului Reformatilor, 1822, p. 627.

¹⁴ Aș dori să-i mulțumesc și pe această cale prietenului Adrian George Matus pentru traducerea sintagmei.

1838, fiind aplicați grupărilor partidelor whig și tory din Marea Britanie¹⁵, însă chiar începând cu al doilea număr al acestei renumite publicații a fost prezentată diferența dintre cele două grupări politice:

„Toriștii cred, cum că puterea crăiască e dată de la Dumnezeu de moștenire și e datoriu fiește care cu supunere diplină cătră aceea; lor înoirile nu le plac. Din potrivă vigiștii zic, cum că puterea crăiască atârnă de la voia poporului cât de întinsă să fie”.

Această definiție a fost întărită chiar de un citat aparținând lui David Hume, care arăta că membrii partidului whig „sunt prietenii libertății (slobozenii) fără să să lapede de monarhie”¹⁶. Chiar dacă sunt sumare, în definițiile de mai sus se regăsesc câteva caracteristici esențiale ale conservatorismului și liberalismului: reticența conservatorilor față de schimbare și atașamentul liberalilor față de suveranitatea poporului și de libertate.

Deși a fost interesat de filosofia politică încă de la începutul carierei sale de jurnalist, George Barițiu a oferit o definiție cuprinzătoare a liberalilor și conservatorilor abia în anul 1848, în cadrul articolului „Partidele politice”¹⁷, redactat cu mai puțin de o lună înaintea izbucnirii revoluției de la Paris, cea dintâi din mișcările revoluționare ale „Primăverii popoarelor”. Elaborat după ideile lui Karl von Rotteck și Carl Theodor Welker, autorii celebrului *Staatslexikon*, acest articol a fost, cu siguranță, apreciat de opinia publică de atunci, dat fiindcă, la fel cum se întâmpla în epocă cu textele informative de calitate, a fost preluat rapid de alte publicații românești, în acest caz fiind vorba de *Curierul românesc*¹⁸.

Barițiu a considerat că partidele politice trebuie mereu raportate la ideea de mișcare (progres) sau la ideea de stagnare (conservare). În opinia sa, mișcarea este o condiție esențială pentru dezvoltarea umanității, căci doar dispoziția spre progres îl desparte pe om de celelalte viețuitoare. Adepții mișcării (numiți de

¹⁵ *Gazeta de Transilvania*, 14, 11 iunie 1838, p. 53. Istoricul Nicolas Roussellier a considerat că partidul whig a devenit liberal după ce s-a asociat, în anul 1819, mișcării pentru extinderea sufragiului. A se vedea Roussellier, *Europa*, p. 26.

¹⁶ *Gazeta de Transilvania*, 2, 19 martie 1838, p. 8 și Vasile Netea, *George Barițiu: viața și activitatea sa*, București, Editura Științifică, 1966, p. 169. Pentru mai multe amănunte privind receptarea liberalismului englez de românii din Imperiul Habsburgic: Andrei Faur, *Aspects Concerning the Perception of the English Liberalism by the Transylvanian Romanians during the XIXth Century*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 61, 2, 2016, p. 26-43.

¹⁷ Acest articol a mai fost analizat în cadrul studiului meu *Între liberalism și conservatorism: considerații asupra opțiunilor ideologice ale lui George Barițiu*, aflat în curs de publicare în suplimentul *Anuarului Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica*.

¹⁸ Sorin Antohi, *Cuvintele și lumea. Constituirea limbajului social-politic modern în cultura română (I)*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, XXX, 1993, p. 560-561.

redactorul brașovean „progresiști”) au ca scop „a predica dreptul și dreptatea la oameni cât s-ar putea mai mulți, a se lupta necurmat asupra nedreptății oriunde ar întâlni-o, în stat ori în biserică”¹⁹. Ei trebuie să fie mereu cuviincioși, modești, să se exprime liber, dar mereu să folosească mijloace legale. În opoziție cu ei se află „conservativii ruginiți”, numiți și „reacționari”. Aceștia se caracterizează prin preferința pentru absolutismul politic, datorită atașamentului pentru propriile privilegii sau convingerii în răutatea inerentă a firii umane²⁰. După stabilirea cadrului, cunoscutul jurnalist a oferit, în cea de-a treia parte a articolului său, câteva definiții cu privire la ce presupune a fi liberal, antiliberal, constituțional și anticonstituțional. În opinia sa,

„liberal se numește acela care ostenește pentru scăparea oamenilor din robii politice ori civile nemeritate”²¹ în vreme ce antiliberalii (probabil sinonimi, în viziunea lui, cu reacționarii sau conservatorii) sunt cei care cred că majoritatea oamenilor nu sunt destinați să trăiască liberi ci sunt condamnați de către natură să fie sclavi”²².

După definirea liberalului și antiliberalului (reacționarului) a urmat o prezentare a constituționalilor și a anticonstituționalilor:

„constituționalii sunt cari cred că oamenii fără tocmeli sau așezăminte și legi bine socotite și pe temelii tare puse, pe care nimini să nu le poată călca nepedepsit, nu ar putea fi fericiți; din contră, anticonstituționalii apără că un cap deștept sau și mai multe care nu pot avânta în fruntea și în spinarea popoarelor, le-ar putea ferici mult mai bine decât legea scrisă, sancționată pentru toți și apărută de brațele tuturor”²³.

Nu în ultimul rând, sunt prezentați, de asemenea, republicanii și democrații, care „nu voiesc a recunoaște capete încoronate ci apără că poporul întreg are dreptul de a-și alege administratori și guvernatori pe ciine și când va afla el cu cale”²⁴.

Un aspect important din prezentarea curentelor politice redactată de George Barițiu este tratarea diferită a constituționalismului și liberalismului, când astăzi cel dintâi curent face parte din ideologia liberală. Pentru el, liberalul este un om care luptă pentru eliberarea altora, însă redactorul brașovean nu face în acest articol o teorie a unui regim liberal, preferând să vorbească despre adepții constituționalismului. Putem constata însă că din prezentarea sa despre

¹⁹ *Gazeta de Transilvania*, 8, 27 ianuarie 1848, p. 30.

²⁰ *Gazeta de Transilvania*, 9, 29 ianuarie 1848, p. 33.

²¹ *Gazeta de Transilvania*, 10, 2 februarie 1848, p. 38.

²² *Gazeta de Transilvania*, 10, 2 februarie 1848, p. 38.

²³ *Gazeta de Transilvania*, 10, 2 februarie 1848, p. 38.

²⁴ *Gazeta de Transilvania*, 10, 2 februarie 1848, p. 38.

constituționali lipsește definiția unei constituții ca lege fundamentală în stat, care ar trebui să dirijeze comportamentul tuturor, inclusiv al monarhului. Barițiu spune acolo că acele „tocmeli sau așezăminte și legi bine socotite” nu ar trebui să poată fi încălcate de nimeni care să rămână nepedepsit, însă nu ar fi putut, datorită regimului absolutist din epocă, să facă referiri la restrângerea puterilor împăratului. Constituționalul apare, în definiția dată, mai degrabă ca un apărător al statului de drept, noțiune foarte importantă în cadrul iosefinismului²⁵, cu care românii erau astfel familiarizați. Conceptul de „Rechtsstaat” a ajuns la finalul secolului al XVIII-lea să fie folosit pentru a desemna relația cetățenilor cu statul, în speranța unei limitări a puterii birocratilor²⁶.

Separarea liberalului de constituțional mai poate fi explicată prin raportul complex care exista în epocă între liberalism și constituționalism. Liberalii europeni au fost nevoiți să aleagă între suveranitatea monarhului și suveranitatea poporului, iar una din problemele care au rezultat din această dilemă a fost cea a responsabilității ministeriale. Ideea că guvernul trebuie să fie răspunzător în fața puterii legislative constituia o limitare a acțiunilor monarhului, pe care liberalii au acceptat-o cu greutate, chiar dacă, până la urmă, liberalismul a ajuns să includă și constituționalismul²⁷.

Evenimentele tumultuoase ale anului 1848 au determinat o reflecție mai profundă asupra conceptelor politice. Dacă până acum am întâlnit definiții ale „liberalului” și „conservatorului”, ale adeptului sau adversarului constituționalismului, în anul 1848 putem identifica o încercare de definire a curentului politic. În cadrul adunării naționale de la Sibiu, din data de 28 decembrie 1848²⁸, episcopul Șaguna a vorbit despre spiritul timpului, arătând că acesta

„a deșteptat la popoare cu deosebire simțământul liberal și național care și în poporul nostru, în națiunea noastră, tot mai mult și mai bine se dezvoltă. Simțământul liberal este nisuița către dezvoltarea liberă a referințelor de stat și cetățenești, iar cel

²⁵ Emanuel Turczynski, *De la Iluminism la liberalismul timpuriu: vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, București, Fundația Culturală Română, 2000, p. 17.

²⁶ James J. Sheehan, *German Liberalism in the Nineteenth Century*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1983, p. 43.

²⁷ Roussellier, *Europa*, p. 29-31. Pentru prezența acestei dileme în cadrul liberalismului german, a se vedea Sheehan, *German*, p. 45-46.

²⁸ Informații cu privire la desfășurarea acelei adunări pot fi găsite la Keith Hitchens, *Ortodoxie și naționalitate: Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, București, Univers Enciclopedic, 1995, p. 90-91.

național este deosebita simpatie către toți aceia, cari sunt de un neam, de o națiune sau limbă”²⁹.

Eruditul ierarh a remarcat profunda legătură apărută între liberalism și naționalism, noțiuni care, în prima parte a secolului al XIX-lea aproape se confundau. Liberalii datorează problemei naționale rădăcinile sociologiei lor și a multor grupuri și organizații pe care se vor sprijini ulterior, deoarece în epocă naționalismul însemna a elibera sau o întări o naționalitate, precum în Europa Centrală și Orientală, dar și a unifica o națiune deja constituită într-un stat, precum în Europa Occidentală³⁰.

Andrei Șaguna era, cel mai probabil, familiarizat cu principalele idei politice ale epocii sale și mai ales cu liberalismul, întrucât a urmat studii juridice și avea în biblioteca personală lucrări aparținând unor gânditori liberali precum Charles de Montesquieu, Alexander von Humboldt sau István Széchenyi³¹. Interpretările pe care le oferă liberalismului și naționalismului sunt puternic marcate de gândirea creștină, care subliniază importanța moralității, dar și de loialismul dinastic care i-a marcat întotdeauna acțiunile. În acest sens, ierarhul declara că el apreciază „simțul liberal și național numai atunci când este basat pe moralitate și se povățuiește de iubirea patriei”³². Deși în acel moment a numit triada revoluționară „libertate, egalitate, fraternitate” drept „principiul cel dumnezeesc”³³, în cursul păstoririi sale, Șaguna a distins întotdeauna între rolul politico-național și cel spiritual al Bisericii, având întotdeauna grijă să păstreze un echilibru între cele două roluri, ceea ce a dus uneori la nemulțumirea unei părți a *intelligentsiei* românești³⁴.

Alte definiții elaborate ale ideologiilor politice vom găsi, câteva decenii mai târziu, în cel dintâi dicționar al limbii române, elaborat în anii 1871 și 1876 sub coordonarea ardeleanului August Treboniu Laurian și a munteanului Ioan C. Massim. Așa cum se va vedea mai jos, românii din Imperiul Habsburgic au folosit de multe ori referiri ideologice în discursurile lor politice, însă doar aici, în mari instrumente lexicografice, apar definiții prin care putem înțelege care era sensul

²⁹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub Coroana Ungară*, I, ediția a II-a, Sibiu, „Tipografia” Iosif Marschall, 1904, p. 504.

³⁰ Roussellier, *Europa*, p. 31.

³¹ Mircea Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire: evoluție istorică și relații confesionale*, Sibiu - Cluj-Napoca, Editura Andreiană, Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 169.

³² Păcățian, *Cartea*, I, p. 504.

³³ *Ibidem*, p. 505.

³⁴ Hitchins, *Ortodoxie*, p. 289-290.

general, oficial, al acestor concepte. În primul volum al dicționarului Societății Academice Române, termenul „conservativ” avea, din punct de vedere politic, două sensuri: a) un sens negativ, de partid care apără „vechea constituție a statului și a bisericii cu toate relele și abuzurile acestei constituție”, care se opune oricărei reforme și oricărui progres și b) un sens pozitiv, de partid politic care nu admite decât o dezvoltare graduală a instituțiilor și legilor³⁵.

Termenul „constituțional” a fost definit, în acest dicționar, sub forma „constitutionariu”. În viziunea celor doi autori, conceptul îi desemna pe adepții principiilor constituționale, în vreme ce constituția a fost definită ca un pact între principe și națiune, o lege fundamentală care stabilește datoriile și drepturile guvernanților și ale celor guvernați³⁶. În al doilea volum al dicționarului, apărut în anul 1876, a fost definit și liberalismul, autorul explicației fiind chiar George Barițiu³⁷. Reputatul publicist a oferit o definiție simplă, de „amoare, favoare pentru libertate”, aceeași definiție de care beneficia și adjectivul „liberal” („favorabile sau în favoarea libertatei”). Mai interesant pentru viziunea barițiană asupra liberalismului este exemplul pe care l-a dat în cadrul definiției: „liberalismul fora virtute si moralitate este unu cuventu desertu”³⁸. Această constatare dovedește atașamentul pentru moralitate și virtute, asemănător cu cel profesat de Andrei Șaguna în anul 1848, fără de care nici această ideologie nu poate avea rezultate. Dacă viziunea autorilor despre conservatorism este apropiată de ceea ce înțelegem astăzi, despre liberalism viziunea e mai simplistă, pornind de la ceea ce este esențial, preferința pentru libertate, însă cu omiterea mai multor sensuri sau posibilități de operaționalizare ale conceptului.

O ultimă lucrare pe care o aducem în discuție este *Enciclopedia română*, elaborată de un număr mare de participanți români din Imperiul Habsburgic și România, sub coordonarea lui Corneliu Diaconovich. Primul volum al cărții conține un articol dedicat conservatorismului. Partidele conservatoare sunt definite ca partide dedicate păstrării și întăririi elementelor pe baza cărora s-a constituit statul și care se împotrivesc „acordării de drepturi la alte elemente noue și neîncercate sau opuse”. În cuprinsul acestui text se discută și despre

³⁵ A. T. Laurianu, J. C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana*, tomu I (A-H), Bucuresti, Noua Typografia a Laboratorilor Romani, 1871, p. 876.

³⁶ *Ibidem*, p. 885.

³⁷ Ștefan Pascu, Iosif Pervain, coord., *George Bariț și contemporanii săi*, I, București, Minerva, 1973, p. 199.

³⁸ Laurianu, Massim, *Dictionariulu limbei romane*, II (I-Z), 1876, p. 158.

legătura dintre conservatorism și reacționarism, prin mențiunea că un conservator devine reacționar doar atunci când se opune celor care, prin inteligență și avere, au dobândit dreptul de a juca un rol politic. În opinia autorului, care din păcate a rămas necunoscut, în România nu mai există deosebiri de principii între liberali și conservatori, ambele grupări fiind dedicate susținerii dinastiei, respectării Constituției și împotrivirii unor tendințe radicale, precum cele pentru acordarea votului universal³⁹.

Articolul despre liberalism din lucrarea de mai sus a definit această ideologie politică în raport cu conservatorismul. Și partidele liberale, și cele conservatoare, doresc progresul țării, însă modurile de împlinire ale progresului diferă. Astfel, liberalii consideră că acesta presupune o participare cât mai mare la afacerile statului, în vreme ce conservatorii susțin că participarea masivă a celor nepregătiți este dăunătoare și trebuie „înlocuită prin selecțiunea celor mai capabili”⁴⁰. Articolul a fost, cel mai probabil, elaborat de părintele Grigore Pletosu, care a mai semnat aici articole pe teme asemănătoare.

Prezentarea definițiilor ne ajută să vedem ce se înțelegea în epocă prin aceste idei, însă, așa cum am menționat mai sus, conceptele în cauză au fost folosite și înainte de a fi definite. Vom prezenta aici câteva contexte în care românii din Imperiul Habsburgic au folosit noțiunile de „liberal” sau de „conservator” în legătură cu ideile proprii, cu ideile altora sau cu mișcarea națională în general.

Membrii *intelligentsiei* românești din Transilvania și Ungaria nu s-au referit de foarte multe ori la ei înșiși sau la confracții lor sub denumirea de „liberali”. Faptul se explică, în opinia noastră, prin importanța covârșitoare pe care aceștia o acordau ideii de națiune⁴¹, care a constituit tema celor mai complexe scrieri cu caracter politologic elaborate în epocă de acești cărturari⁴². Ideile liberale au fost importante pentru românii din Monarhia Habsburgică, însă liberalismul a fost pus în slujba interesului național⁴³, fiind, așa cum se va vedea mai jos, invocat uneori în discursurile pentru revendicări politice.

³⁹ Corneliu Diaconovich, coord., *Enciclopedia română*, I (A-Copenhaga), Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1898, p. 910-911.

⁴⁰ *Ibidem*, III (Kemet-Zygmetic), Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft, 1904, p. 97.

⁴¹ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997, p. 5-6.

⁴² O analiză a celor mai importante lucrări politice dedicate ideii de națiune și problemei naționale poate fi consultată în Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, Reșița, Presa Universitară Clujeană, Banatica, 1997.

⁴³ Hitchens, *Intelectualii*, p. 103.

Primul cărturar la care am identificat câteva referiri la liberalism a fost canonicul blăjean Timotei Cipariu (1805-1887), care, în anul 1845, într-o scrisoare către George Barițiu trimisă în timpul procesului lemenian (1843-1846) i-a numit pe adversarii episcopului Ioan Lemeni drept „pseudo-liberaliști”⁴⁴. În timpul acelor tumultuoase evenimente din istoria Bisericii Greco-Catolice, Cipariu a făcut parte din gruparea favorabilă ierarhului⁴⁵. Denumirea pe care o aplică este interesantă întrucât nu caută să valorizeze negativ liberalismul sau ideile liberale, care în Europa aveau o nuanță anticlericală, ci exprimă o îndoială cu privire la caracterul liberal al acțiunii pe care o desfășura gruparea contrară. O informație provenită tot dintr-o scrisoare către prietenul său brașovean ne permite să aflăm câteva aspecte interesate despre relația eruditului profesor blăjean cu liberalismul. În primăvara anului 1848, Cipariu i-a scris lui Barițiu despre faptul că el nu a dorit niciodată să fie demagog, „măcar că convingerile mele n-au fost mai puțin liberali decât ale altora, ci io nu credeam a fi din activitatea mea a agita”⁴⁶. Chiar dacă, din păcate, nu putem ști sigur la ce se referea invocându-și convingerile liberale, este important să reținem că filologul blăjean este printre primii cărturari români ai epocii care își asumă această orientare.

Pe plan politic, termenul a fost de puține ori folosit pentru a desemna acțiunile politice ale românilor ardeleni sau, și mai puțin, pentru desemnarea orientării lor politice. În anul 1864, Vasile Ladislau Pop afirma, în cursul unui discurs din cadrul dietei de la Sibiu (în ședința CIII, din data de 21 septembrie 1864), că Ioan Rațiu era „un om liberal și iubitor de constituțiune”⁴⁷. Un an mai târziu, pe când românii ardeleni încercau să se organizeze în vederea noii diete de la Cluj, Ioan Rațiu i-a scris lui George Barițiu, încercând să-l determine să ia parte la lucrările noului for legislativ, argumentând că: „nime dintre noi nu e în stare a conduce dieta sau cel puțin partida liberală, ci singur d[umnea]ta”⁴⁸. Din păcate, nu știm cu precizie la ce s-au referit atât cunoscutul avocat turdean, cât și Vasile Ladislau Pop, atunci când au folosit termenii respectivi. Este foarte posibil să fi avut în vedere programul politic al românilor din timpul dietei de la

⁴⁴ Ștefan Pascu, Iosif Pervain, coord., *George Bariț și contemporanii săi*, IV, București, Minerva, 1978, p. 197.

⁴⁵ Daniela Deteșan, *Procesul lemenian (1843-1846)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 193-195.

⁴⁶ Pascu, Pervain, *George Bariț*, IV, p. 306.

⁴⁷ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale românilor de sub Coroana Ungară*, III, Sibiu, „Typografia” Iosif Marschall, 1905, p. 561.

⁴⁸ Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu*, Cluj, Dacia, 1970, p. 76.

Sibiu, ale cărui puncte fundamentale au fost egalitatea națiunii și limbii române și a celor două confesiuni românești cu celelalte națiuni și confesiuni care se bucurau de privilegii în Marele Principat al Transilvaniei. Liberalismul era, în viziunea românilor (dar, de asemenea, și a altor liberali europeni), subsumat ideii naționale, iar acest lucru se vede foarte bine dintr-un discurs al deputatului Nicolae Găetan, susținut în dieta de la Sibiu în data de 28 august 1863, în care afirma că „sistema națională e mai dreaptă, mai liberală, decât reprezentanța claselor”⁴⁹. Prin urmare, în acest caz, liberalismul invocat de Pop și Rațiu poate viza politica naționalistă promovată de români până atunci.

Ar fi util, de asemenea, să semnalăm aici două cazuri de membri ai *intelligentsiei* românești din Ungaria care nu se declară liberali, însă pozițiile lor au legătură cu liberalismul. Este vorba de Aloisiu Vlad⁵⁰, fost deputat în Dieta maghiară din anul 1848, care într-un discurs ținut în parlamentul din Pesta, în 1861, se declara radical, fiind până atunci unicul român pe care l-am identificat ca adoptând o astfel de poziție⁵¹. Un alt lider român important, Vincențiu Babeș, a considerat, într-o scrisoare adresată presei franceze și italiene în anul 1861, că românii din Imperiul Habsburgic au o „mentalitate democratică” și sunt „câștigați cu hotărâre progresului național, adică libertății în accepțiunea veritabil romanică”⁵². În cazul de față este evidentă identificarea libertății cu mișcarea pentru emanciparea națională, alături de încercarea de a integra acțiunile politice ale românilor în eforturile pe care țările latine vizate, Franța și Italia, le făceau în acel moment pentru edificarea națiunii și statului național.

Alte utilizări ale noțiunii de „liberal”, din alți ani și din contexte diferite, ne oferă noi posibile sensuri ale acestui concept. O epistolă a medicului Pavel Vasici din anul 1851 către finul său, George Barițiu, ne relevă un alt sens, și anume acela de „tolerant”, cu referire la disputele profesionale care au apărut între românii din Transilvania la începutul deceniului al șaselea. Vasici a criticat comportamentul greco-catolicilor, care ar fi cauzat dezbinare în mișcarea națională și mai ales pe protopopolul greco-catolic al Sibiului, Nicolae Maniu, care într-una din predicile sale i-a acuzat pe ortodocși de simpatii sârbești și de rusofilie. Atitudinea lui l-a surprins pe expeditor, mai ales că acesta era „un om

⁴⁹ Păcățian, *Cartea*, III, p. 160.

⁵⁰ Despre Aloisiu Vlad, a se vedea Vasile luga de Șăliște, *Aloisiu Vlad de Șăliște: viața și activitatea*, Cluj-Napoca, Editura „Dragoș Vodă”, 2003.

⁵¹ Păcățian, *Cartea de Aur*, II, ediția a II-a, 1904, p. 328.

⁵² George Cipăianu, Ana Maria Cipăianu, ed., *Corespondența lui Vincențiu Babeș*, II (scrisori trimise), Cluj-Napoca, Dacia, 1983, p. 133.

care simula, sub masca naționalității, cele mai liberale principie”⁵³. Această epistolă surprinde regretul autorului pentru spargerea solidarității confesionale de care românii au beneficiat în timpul Revoluției de la 1848, și din acest motiv considerăm că acele „liberale principie” includ, pe lângă naționalism, și toleranța confesională.

Sensul de mai sus devine mai clar spre finalul secolului al XIX-lea, așa cum ne arată o scrisoare trimisă în anul 1893 de Elie Dăianu, pe atunci jurnalist, tânărului său coleg Valeriu Braniște, cerându-i să repare o greșeală pe care a făcut-o Nicolae Densușianu, stârnind câteva polemici confesionale: „Te rog, în interesul cauzei noastre sfinte, fii adevărat liberal - și recunoaște ambele confesiuni într-o formă îndreptățită - reparează greșeala regretabilă ce *Tribuna* a comis-o”⁵⁴.

Pentru a înțelege felul în care românii operaționalizau liberalismul, este util de asemenea să vedem căror acțiuni politice românești din epocă le-a fost atribuit un caracter liberal.

Începând cu toamna anului 1860, prin diploma imperială din data de 20 octombrie, Imperiul Habsburgic a început un proces de liberalizare, care nu a scăpat neobservat românilor. Românii au reacționat printr-o serie de memorii trimise Curtii de la Viena și prin organizarea unor conferințe, în care s-a urmărit stabilirea unei tactici politice⁵⁵. Unele obiective politice românești, precum crearea unei legi electorale, au fost puse în legătură cu ideologia liberală. Astfel, într-o scrisoare către Ioan P. Valerian din octombrie 1860, Barițiu a precizat că românii doresc o „lege electorală liberală și largă”⁵⁶. Câteva principii pe care să se bazeze viitoarea lege electorală au fost stabilite la Sibiu, în cadrul conferinței din ianuarie 1861, fiind prevăzuți cu drept de vot bărbații majori, care nu se găseau în serviciul cuiva, cu un venit anual de 50 de florini, putând fi proprietari, negustori sau industriași. Cei care aparțineau unor categorii socioprofesionale, precum preoții, doctorii oricărei facultăți, funcționarii, profesorii, membrii unei academii, farmaciștii, inginerii, notarii și învățătorii comunali, primeau automat dreptul de vot⁵⁷. Iosif Hossu, delegatul din partea tractului Făgăraș, a considerat

⁵³ Pascu, Pervain, *George Bariț*, I, p. 32.

⁵⁴ Valeriu Braniște, *Correspondență (1879-1895)*, I, ediție de Valeria Căliman și Gheorghe Iancu, Cluj-Napoca, Dacia, 1985, p. 144.

⁵⁵ András Magyar, Thomas Năgler, Ioan-Aurel Pop, *Istoria Transilvaniei*, III (de la 1711 până la 1918), Cluj-Napoca, Academia Română - Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 403-410.

⁵⁶ Ștefan Pascu, coord., *George Bariț și contemporanii săi*, VII, București, Minerva, 1985, p. 147.

⁵⁷ Păcățian, *Cartea*, II, p. 204.

proiectul „atât de liber cât același fiecare om liberal trebuie să-l primească”⁵⁸, putând observa că, în acest context, „liberal” înseamnă strict „orientat spre ideea de libertate”.

În cursul dietei de la Sibiu, desfășurată în anii 1863 și 1864 cu participarea românilor și sașilor, cei dintâi au căutat să promoveze câteva obiective politice majore, precum egala îndreptățire a națiunii române și a celor două confesiuni românești din Transilvania și recunoașterea limbii române ca limbă oficială. Dezbaterile cu deputații sași nu au fost lipsite de referințe ideologice, existând apeluri la liberalism și preocupări cu privire la imaginea acestor dezbateri în Europa Occidentală⁵⁹. O foarte interesantă dezbateră s-a creat pornind de la o afirmație a deputatului regalist Zimmermann, consilier la Cancelaria Aulică a Transilvaniei⁶⁰, care, comentând eforturile românilor pentru promovarea națiunii române la statutul celorlalte trei națiuni recepte, a considerat că se încearcă copierea legislației restrictive din Muntenegru⁶¹ și îndepărtarea de modelul liberal european. Poziția lui Zimmermann a provocat câteva răspunsuri, unul dintre ele fiind al lui Ioan Pușcariu, în data de 1 septembrie 1863, care i-a acuzat pe sași că încearcă să compromită demersurile românești prin prezentarea românilor drept „mai neliberali ca montenegrii”⁶². Dezbaterea cu privire la caracterul liberal al demersurilor românești a fost continuată de George Barițiu, în ședința din 2 septembrie⁶³, și de Ioan Șipotariu, asesor la tribunalul comitatens din Dăbâca⁶⁴, în ședința următoare. Cel din urmă a făcut o remarcă interesantă despre motivul pentru care deputatul regalist sas a făcut acea comparație, considerată nepotrivită:

„acela care nu are nimic, totdeauna ridică cuvânt asupra aceluia care are. Așa e și proprietarul de față cu proletarul, care e numit totdeauna din partea acestui din urmă

⁵⁸ *Ibidem*, p. 206.

⁵⁹ *Idem*, *Cartea*, III, p. 168-169.

⁶⁰ Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1979, p. 82.

⁶¹ Episcopul Șaguna l-a citat într-un discurs al său pe Zimmermann: „wir wollen Beispiele nehmen in der siebenbürgischen Gesetzgebung von der montenegrinischen Gesetzgebung”. Păcățian, *Cartea*, III, p. 169.

⁶² *Ibidem*, p. 197-198.

⁶³ *Ibidem*, p. 210.

⁶⁴ Alexandru Onojescu, *Politică și strategii de grup la elita românească din Transilvania (1860-1869)*, Teză de doctorat la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 2012, anexa *Membrii aleși ai Dietei de la Sibiu din 1863/64*.

conservativ și sgârcit. Acela care vrea să-și păzască patrimoniul, să-l îngrădească⁶⁵ va fi defăimat și asuprit din partea celorlalți și nu va căpăta numele de liberal⁶⁶.

Ioan Șipotariu a considerat că această acuzație dovedește doar lipsa orientării liberale din partea regalistului Zimmermann. În aceeași ședință, deputatul Ioan Hannia, protopopul ortodox al Săliștei⁶⁷, a ținut să se pronunțe împotriva acuzației că românii, prin faptul că nu se mulțumesc cu egala îndreptățire promovată de regim, vor să restrângă libertățile celor care nu fac parte din națiunile recepte. Ca motivație a poziției sale, deputatul a invocat cunoscutul proverb românesc, pe care l-a și plasat în cuprinsul Bibliei, „ce ție nu-ți place, altuia nu face”⁶⁸.

În opinia noastră, această dezbateră este deosebit de importantă pentru cultura politică a românilor ardeleni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deoarece ne arată că aceștia nu doar că înțelegeau legătura dintre principalul lor obiectiv politic, egalitatea cu națiunile privilegiate ale Transilvaniei, și liberalism, însă exista și o preocupare ca din imaginea românilor ca națiune să nu lipsească atitudinea lor proliberală.

Un alt exemplu de inițiativă politică românească pe care contemporanii au perceput-o ca liberală a fost Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Ungaria, adoptat de Congresul Bisericesc Român Național Ortodox (format din 60 de mireni și 30 de clerici) în data 14 septembrie 1868 și sancționat de împărat, după aplicarea câtorva modificări, în 28 mai 1869⁶⁹. Artizanul documentului fundamental a fost mitropolitul Șaguna, care s-a bazat pe canoanele ortodoxe, pe care le-a interpretat într-o oarecare măsură sub influența teologilor occidentali și a ideilor liberale. Deși a făcut unele comparații între instituții tradiționale ale Bisericii Ortodoxe, precum sinoadele, și parlamentele din statele constituționale, ierarhul a fost ostil oricărei reforme bisericești făcute prin preluarea unui model străin și a insistat că aceasta trebuie să se bazeze pe vechile canoane⁷⁰. Statutul Organic a introdus în Biserica Ortodoxă atât sufragiul universal, prin alegerea de către credincioși a componentei organelor legislative,

⁶⁵ În opinia noastră, autorul se referă aici la românii care încercau să obțină legi pentru națiune.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 219.

⁶⁷ Câteva informații despre Ioan Hannia pot fi găsite în Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Dacia, 2002, p. 114-116.

⁶⁸ Păcățian, *Cartea*, III, p. 229. Acest proverb nu se găsește în această formă în Biblie, ci a fost probabil inspirat de versetul „Și precum voiți să vă faciă vouă oamenii, faceți-le și voi asemenea” (Lc 6:31).

⁶⁹ Magyari, Năgler, Pop, *Istoria*, p. 537.

⁷⁰ Abrudan, *Ortodoxie*, p. 645-654.

cât și separarea puterilor, apărând astfel organe executive (comitetele și epitropiile pentru parohii, consistoriul pentru mitropolie), organe legislative (sinoadele parohiale, protopopești, eparhiale și Congresul Național Bisericesc) și organe judecătorești (scaunele protopopești, consistoriile diecezane sau arhidiecezane și consistoriul mitropolitan)⁷¹.

În memoriile sale, Ioan cavalier de Pușcariu a menționat că statutul șagunian cuprinde „principii liberale” și însuși ministrul liberal Eötvös József l-a aprobat, cu mici modificări, spunând că nu a vrut să fie mai puțin liberal decât congresul românilor⁷².

Liberalismul a fost invocat de români și în unele chestiuni privind presa. Chiar dacă George Barițiu și mulți dintre contemporanii săi, români, maghiari sau sași, au fost adepți convinși ai libertății presei⁷³, referiri la liberalism au fost foarte rar introduse în programele ziarelor românești. În anul 1865, Barițiu însuși a planificat un ziar românesc care ar fi trebuit să fie independent și „să aibă programă liberală pronunțată”⁷⁴, însă când a întemeiat cel din urmă ziar al său, *Observatoriul*, nu a făcut referire la liberalism în articolul program, chiar dacă a precizat că se va ocupa de unele aspecte care intră în sfera acestei ideologii precum descentralizarea și problema naționalităților⁷⁵. Singura publicație românească pe care am identificat-o până în prezent cu un program declarat liberal a fost *Albina*, fondată la Viena de familia Mocioni. Articolul program, semnat de Andrei Mocioni, George Mocioni, Anton Mocioni și Alexandru Mocioni, spunea că ziarul va fi „între marginele legii și ale loialității, pre cât mai liber și liberale”⁷⁶.

Desigur, chiar dacă un ziar nu se declara liberal la început, nu înseamnă că publicul nu-și dădea seama de orientarea sa. Un exemplu în acest sens este o scrisoare a lui Alexandru Papiu Ilarian, în care acesta îl critică aspru pe redactorul *Federațiunii*, Alexandru Roman, care a admis dreptul guvernului de a trimite comisari la congresele Bisericii Ortodoxe, ceea ce ar fi încălcat autonomia acestei biserici. Fostul revoluționar pașoptist s-a declarat mirat citind „în *Federațiunea*,

⁷¹ *Ibidem*, p. 684-685.

⁷² Ioan cavalier de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1913, p. 135.

⁷³ Andrei Sabin Faur, *Presa, publicul și jurnaliștii în viziunea lui George Barițiu și a corespondenților săi*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, 22, 2016, p. 157-178.

⁷⁴ Simion Retegan, ed., *George Bariț și contemporanii săi*, X (corespondența trimisă), București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 323.

⁷⁵ *Observatoriul*, 1, 1/13 ianuarie 1878.

⁷⁶ *Albina*, 1, 27 martie/8 aprilie 1866.

foaie liberale și naționale, idei atât de reacționare și chiar antinaționale”⁷⁷. Fondat la Pesta, în anul 1868, ziarul în cauză nu avea în articolul program referiri propriu zise la liberalism, însă scopurile sale era combaterea absolutismului, deșteptarea conștiinței naționale și apărarea drepturilor românilor⁷⁸. Activitatea sa l-a îndreptățit însă pe Alexandru Papiu Ilarian să-l considere de factură liberală și națională, și să se arate revoltat de un articol care încălca aceste valori. Avem aici clar o distincție între liberalism și naționalism care la alți autori nu apărea atât de evidentă. De asemenea, în scrisoarea reputatului jurist apar, legate între ele, conceptele de „liberalism” și „reacționarism”. Autonomia Bisericii Ortodoxe Române din Ardeal și Ungaria, garantată de Statutul Organic, a fost văzută de mulți, în epocă, drept o măsură liberală, în vreme ce amestecul statului apare, în viziunea fostului lider pașoptist, ca o măsură reacționară. Chiar dacă autorul nu explică de ce aprecia intervenția guvernului în acest fel, putem bănuși că o asocia de fapt absolutismului, în virtutea căruia guvernul sau monarhul are dreptul de a controla orice instituție din stat.

În ultima parte a cercetării noastre, vom analiza modul în care românii din Imperiul Habsburgic au operaționalizat conceptul de „conservatorism”. S-a putut observa, încă din definiții, că autorii români au înțeles tentația conservatorismului de a schimba lucrurile gradual și de a păstra cât mai multe așa cum au fost. Din acest motiv, epitetul de „conservativ” a fost folosit de multe ori pentru desemnarea adversarilor politici. Într-o cunoscută scrisoare către ofițerul maghiar Simonffy, trimisă în 15 iunie 1849, liderul revoluționar Avram Iancu îi acuza și pe conservatorii maghiari de începutul ostilităților româno-maghiare⁷⁹. Adepții acestei ideologii erau, într-o primă accepțiune, cei ostili schimbărilor de sistem sau de regim politic. Liderul bănățean Vincențiu Babeș a prezentat, într-o scrisoare deja citată mai sus, viziunea sa despre conservatorism, în cadrul unei argumentații potrivit căreia românii nu pot fi „conservatori sau reacționari”:

⁷⁷ Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, I, Cluj, Dacia, 1972, p. 161-162.

⁷⁸ *Federațiunea*, 1, 3/15 ianuarie 1868. Alexandru Roman și-a anunțat cititorii că un program mai detaliat al ziarului va fi prezentat în numerele următoare, dar acest lucru nu s-a întâmplat. Vom considera astfel că articolul program al *Federațiunii* este cel publicat în acest prim număr.

⁷⁹ Liviu Maior, ed., *Avram Iancu: scrisori*, Cluj, Dacia, 1972, p. 87.

„Conservator nu poate fi, prin logica naturală a lucrurilor, decât cel care are ceva de păstrat; dar românii din Austria ar trebui să vrea să-și păstreze doar seculara lor mizerie, o intenție care este rușinos să le-o atribuim”⁸⁰.

Una din caracteristicile conservatorismului care, în viziunea lui Babeș, lipsea cu totul românilor, era existența unei aristocrații sau a unui cler care să dorească recuperarea unor privilegii pierdute⁸¹. Un contemporan al acestuia, Ioan cavaler de Pușcariu, îl caracteriza pe cancelarul Kemény Ferenc drept „unul din acei aristocrați conservativi”, care nu ar fi dorit fuziunea integrală a Transilvaniei cu Ungaria ci păstrarea unei autonomii administrative și legislative⁸², așadar o situație apropiată de regimul politic din trecut al principatului.

După instaurarea dualismului, așadar o schimbare semnificativă în Imperiul Habsburgic, putem identifica o schimbare de percepție asupra conservatorismului. Aceasta se reflectă foarte clar într-un articol din anul 1879 al lui George Barițiu, care cu treizeci și unu de ani înainte dăduse o definiție prin care aproape echivala conservatorismul cu reacționarismul. Noua opinie a cunoscutului jurnalist reflectă schimbările care au avut loc între timp atât în Imperiul Habsburgic, cât și în Europa:

„Conservativ semnifica odinioară privilegiu, exemptiune, aristocrație domnitoare. Astăzi privilegiul în sensul vechi în Austria nu mai are niciun înțeles, el a devenit anahronism. Astăzi conservativ este acela ce voiește a conserva drepturile cele vechi ale țării, libertățile ei, față și de coroană și de celelalte țări ale monarhiei, și conservativ este acela care voiește a conserva naționalitatea și limba, individualitatea poporului din care s-a născut el”⁸³.

În mod clar, acest profil, îndeosebi prin partea dedicată conservării naționalității și limbii, se potrivește perfect nu doar lui George Barițiu, dar și tuturor liderilor români ostili dualismului. Ideea a fost împărtășită și de Ioan Slavici, un jurnalist dintr-o altă generație, care declara în anul 1889:

„eu sunt un om cu vederi conservatoare. La 1865 noi românii ne-am pus în rezistență față cu uniunea, față cu pactul dualist, față cu toate schimbările, cerând ca lucrurile să rămâie deocamdată tot cum au fost. Stărui deci și astăzi în atitudinea aceasta,

⁸⁰ Cipăianu, *Corespondența*, pp. 132-133.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Pușcariu, *Notițe*, p. 52.

⁸³ George Bariț, *Scrieri social-politice*, ediție de Victor Chereșteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, București, Editura Politică, 1962, p. 336. Acest articol a mai fost analizat și în Faur, *Între liberalism*.

fiindcă nu s-a petrecut nimic ce ar pute să mă îndemne a-mi schimba atitudinea. După douăzeci și cinci de ani am devenit deci reacționar”⁸⁴.

Termenul „conservator” a mai fost folosit într-un context interesant de negustorul brașovean Diamandi Manole, la finalul secolului al XIX-lea, însemnând pur și simplu adept al Partidului Conservator din România. Într-o scrisoare în care îi relatează aspecte privind conflictul dintre românii din Brașov, Diamandi Manole îi explică lui Ioan Bianu că „întreg Consistoriul și toată reprezentanța de la Sf. Nicolae sunt conservatori, iar noi, cei de la Sf. Treime aderenți ai d-voastră [adică aderenți ai Partidului Național Liberal, din care făcea parte și Bianu]”⁸⁵.

La fel ca astăzi, liberalismul și conservatorismul au fost invocate de personalități cu o cultură politică variată, care le-au acordat înțelesuri diferite. În mod clar, membrii *intelligentsiei* românești din Imperiul Habsburgic au înțeles principalele caracteristici ale celor două ideologii: apărarea libertății, în cazul liberalismului, și evoluția precaută și graduală în cazul conservatorismului. Termenul „liberal”, cu derivatele sale, nu a fost foarte folosit de cărturarii români în scrierile lor, atât datorită climatului politic autoritar, înaintea anului 1848, cât și, mai apoi, datorită faptului că încadrau liberalismul în problema națională. În general, termenul a desemnat atașamentul față de libertate, însă a fost folosit și în contexte în care desemna toleranța religioasă. Chiar dacă nu a fost foarte utilizat în scrierile politice, este clar că liderii români au cunoscut semnificația sa și au înțeles că ideologia liberală, alături de naționalism (ideologii pe care le-au reprezentat uneori în pereche), reprezintă un reper ideologic progresist la care trebuie să adere pentru a obține simpatia altor națiuni. În acest fel ne putem explica repudierea hotărâtă a conservatorismului de către Vinzențiu Babeș și combaterea deputatului Zimmermann în dieta de la Sibiu, de către Ioan cavaler de Pușcariu, George Barițiu, Ioan Șipotariu și Ioan Hannia. Conservatorismul a fost revalorizat abia după dualism, când a fi conservator însemna a dori revenirea la autonomia Transilvaniei și a lupta împotriva centralizării și maghiarizării. În ciuda numeroaselor critici la adresa liberalismului maghiar, cărora le vom dedica o cercetare aparte, nu am găsit alte aprecieri negative împotriva acestei ideologii în general. Putem considera însă că unul dintre motivele pentru care nu întâlnim o astfel de critică este strânsa legătură, în epocă, dintre liberalism și naționalism, acesta din urmă constituind cel mai important reper ideologic al românilor din Transilvania și Ungaria.

⁸⁴ Marieta Croicu, Petre Croicu, ed., *Scrisori către Ioan Bianu*, IV, București, Minerva, 1978, p. 347.

⁸⁵ Ibidem, *Scrisori către Ioan Bianu*, I, București, Minerva, 1974, p. 453-454.

ANDREI SABIN FAUR
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

CONSIDERATIONS REGARDING THE POLITICAL VOCABULARY OF THE ROMANIANS FROM
THE HABSBURG EMPIRE: THE PERCEPTION OF LIBERALISM
AND CONSERVATISM (1838-1914)

Abstract

In this study we intended to analyze how the Romanians from the Habsburg Empire, mainly those who resided in Hungary and Transylvania, perceived two main ideologies of the nineteenth century, liberalism and conservatism. Our research had two main parts: firstly, we identified and analyzed the definitions used by the Romanian *intelligentsia* for these two ideologies and secondly, we wanted to see in which context they were used.

We used the following categories of sources: Romanian press, like *Gazeta de Transilvania*, *Observatoriul*, *Albina* and *Federațiunea*, dictionaries compiled by Transylvanian Romanians, *The Romanian Encyclopedia*, political speeches of Romanian political activists, letters of important Romanian political figures like George Barițiu, Vinčențiu Babeș, Alexandru Papiu Ilarian, Avram Iancu etc.

Our research has shown that Romanians had contact with these ideologies during the 1830s, and they understood their main characteristics. Although they knew several features of liberalism, Transylvanian Romanians and Romanians from other regions of Hungary had rarely identified their political movement with liberalism, because they had considered nationalism to be a part of this ideology. Before the inauguration of the Dual Monarchy (1867) we can see that they used the word “conservative” to charge their adversaries and tried to portray themselves as favorable to liberalism. After 1868, several Romanian leaders and journalists accepted conservatism and perceived it as an ideology dedicated to the fight against centralization and Magyarisation.

Keywords: Habsburg Empire, Romanian *intelligentsia*, political ideas, modernity, ideology.

